

SHARQ MUTAFAKKIRLARINING G‘AFUR G‘ULOM UY- MUZEYIDAGI YOZMA MEROSI

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2026-22-48-54>

Ilhomjonov Lutfulla Sultanovich

Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Katta o‘qituvchi, TDIU

Email: ilhomjonov63@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekiston xalq shoiri, akademik G‘afur G‘ulomning uy-muzeyi fondida va adibning kutubxonasida saqlanayotgan Sharq mutafakkirlarining nodir qo‘lyozma, toshbosma kitoblarning shoir kutubxonasidan qay tariqa joy olganligi haqida so‘z boradi. Shuningdek, nodir manbalar sirasiga kiruvchi Sa‘diy Sheroziy, Hofiz Sheroziy, Alisher Navoiy, Mirzabduqodir Bedil, Imom Abu Ja‘far Muhammad bin Jarir, Fitrat va boshqalarga tegishli kitoblarning ilmiy tasnifi va tabdili bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Toshkent, G‘afur G‘ulom, Alisher Navoiy, Bedil, Tarixi Tabariy, qo‘lyozma, toshbosma, muzey, qadriyat, meros, Sharq adabiyoti, mumtoz adabiyot, manbaa, xattot.

Abstract: The article discusses how rare manuscripts and lithographic books of Eastern thinkers, preserved in the fund of the house-museum and in the personal library of the People’s Poet of Uzbekistan and academician Gafur Ghulam, came to be included in the poet’s collection. It also presents a scholarly classification and description of rare sources, including works associated with Saadi Shirazi, Hafez Shirazi, Alisher Navoi, Mirza Abdulqadir Bedil, Imam Abu Ja‘far Muhammad ibn Jarir, Fitrat, and others.

Key words: Tashkent, Gafur Ghulam, Alisher Navoi, Bedil, Tarikh al-Tabari, manuscript, lithograph, museum, value, heritage, Eastern literature, classical literature, source, calligrapher.

Har bir ijodkorning boyligi uning kutubxonasi va unda jamlangan kitoblar hisoblanadi. Buyuk o‘zbek shoiri G‘afur G‘ulomning kutubxonasida turli mavzularga ya‘ni adabiyot, tarix, madaniyat, arxeologiya, geografiya, biologiya, zoologiya, tibbiyot, falsafa, mantiq, san‘at, siyosatga taalluqli bo‘lgan 2000 ga yaqin kitoblar jamlangan. Hozirda ushbu kitoblar G‘afur G‘ulom uy-muzeyida saqlanmoqda.

Ekspozitsiyalar orasida shoirning hayoti va ijodi davomida sevib mutolaa qilingan Sharq mumtoz adabiyoti namoyondalarining qo‘lyozma va toshbosma kitoblari uy-muzeyining bebaho boyligi hisoblanadi. Bu kabi noyob merosning ilmiy tadqiq etish va uni targ‘ib qilishni teran anglagan Prezident Shavkat Mirziyoevning “Shu ma‘noda, necha yuz yillik tarix va madaniyatimiz, milliy o‘zligimizning ajralmas qismiga aylanib ketgan muqaddas dinimizni asrash, ajdodlarimizning bebaho ma‘naviy-ma‘rifiy

merosini o‘rganish va targ‘ib etish biz uchun doimiy kun tartibida turadigan muhim masala bo‘lib qolmoqda” - degan so‘zlari juda muhimdir [1].

“Hali beshikda yotar ekanman – onam Hofiz, Navoiy, Jomiy va Fuzuliylarning she‘rlarini aytib allalardi” – deydi G‘afur G‘ulom o‘z tarjimai holidan [2,183]. Ona allasi ila ongu va shuuriga singan Sharq shoirlarining she‘ru g‘azallari albatta, yosh G‘afurning kelajakda benazir shoir bo‘lib etishishiga zamin bo‘ldi. Zotan, G‘afur G‘ulomning ota-onalari zamonasining ilmi, ma‘rifatli kishilari edi. O‘sha davrda Hofiz, Navoiy, Jomiy, Fuzuliy ijodlaridan hamma ham boxabar bo‘lmaganki, u kishining onalari ushbu ijodkorlarning asarlari yoddan bilgan ekanlar. Ya‘ni Sharq mumtoz adabiyoti vakillari Firdavsiy, Hofiz Sheroziy, Abdurahmon Jomiy, Fuzuliy, Nizomiy Ganjaviy, Jaloliddin Rumiy, Ahmad Yassaviy, Alisher Navoiy, Bedil, Shayx Sa‘diy, Nodira, Uvaysiy va Muqimiy, Furqat, Umarxon kabi ijodkorlarning qo‘lyozma va toshbosma asarlari uylarida saqlangan. Keyinchalik esa ushbu nodir kitoblar G‘afur G‘ulomga ota-onasidan meros sifatida qolgan.

Nodir kitoblarning shoir kutubxonasiga qay tariqa kelib qolganligi haqida tarix fanlari doktori, professor Dilorom Alimova (G‘afur G‘ulomning singlisi Rahbarxon Alimovaning qizi) “Uzilgan bir kiprik abad yo‘qolmas...” maqolasida quyidagilarni yozadi: “Bobomiz Mirzo Orifning (G‘afur G‘ulomning buvasi) juda boy kutubxonalari bo‘lgan. Kutubxonalaridagi tarix, jug‘rofiyaga oid kitoblar ko‘p ilmsevarlarning diqqatini tortgan” [3,20]. Ko‘rinib turibdiki shoirning buvasi zamonasining ilmi, ma‘rifatli kishisi sifatida ma‘naviy boyligimiz bo‘lmish kitob mutolaasiga alohida e‘tibor bergan va ularni jamlab borgan.

“Otamiz Mirzo G‘ulom (G‘afur G‘ulomning otasi) bu kutubxonani Fuzuliy, Nizomiy, Navoiy, Umar Hayyom kabi ulug‘ shoirlar asarlari bilan yana ham boyitganlar” – deb yozadi Dilorom Alimova [4,20]. Mirzo G‘ulom o‘z bilimi va aqlu zakovati ushbu kitoblarni mutolaa qilgan holda oshirar ekan o‘z navbatida otameros kutubxonani yanada boyitib borganini anglash mumkin. Taqdir taqozosi bilan u kishi bevaqt vafot etganda, G‘afur G‘ulom 9 yoshda bo‘lgan.

G‘afur G‘ulom: “Men – Sharqning shoiriman. Shu tufayli Sharq nazmining hamma klassiklari mening qarindoshlarim – aqrobolarim, desam xato bo‘lmaydi. Mening bu qarindoshlarim, quyidagilar: fors poeziyasining otasi Abu Abdulla Ja‘far ibn Muhammad bin Abdurahmon bin Odam Rudakiy, Hakim Abulqosim Firdavsiy, Hakim Umar Xayyom, Shayx Muslihiddin Sa‘diy Sheroziy, Shamsiddin Muhammad Hofiz, Nizomiy Ganjaviy, Amir Xusrav Dehlaviy, Abdurahmon ibn Ahmad Jomiy, Alisher Navoiy, Muhammad Fuzuliy va boshqalar” kabi satrlar bilan boshlangan maqolada o‘z ustozlarining nomini faxr bilan tilga olar ekan, ayniqsa Abdurahmon Jomiy siymosiga alohida to‘xtalib o‘tadi. “Men hamisha farzandlik mehr-muhabbati va zavq-shavqi bilan Sharqning ulkan shoiri va mutafakkiri Abdurahmon Jomiyning merosini mutolaa qilgan, undan poetik mahorat sirlarini o‘rganganman. Shunday bo‘lsa-da, men o‘zimning shoirligimni uning mahorati va teran fikrliligi oldida o‘z deb bilaman” [4, 182].

G‘afur G‘ulom ham o‘z navbatida ota-buvasidan meros bo‘lgan an’anani bardavom etgan holda bebaho, ma‘naviy boyluk – nodir kitoblarni ko‘z qorachig‘idek

asrab-avaylash bilan bir qatorda, ularni hayoti davomida yig‘ib ajdodlaridan qolgan kutubxonasini to‘ldirib borgan. O‘z navbatida, ularning yo‘qolib ketishi va xavfsizligining oldini olgan holda kitoblarning aksariyat qismiga shaxsiy muhrini qo‘ygan. Muhrdagi matnga qaraganda shoir uni 20 yillarning ikkinchi yarmida buyurtirib yasatganki, unda quyidagi yozuvlarni o‘qish mumkin: arab imlosida ” غفور ” غلامنېنگ خسوسى كىتوبخانه سېدن (G‘afur G‘ulomning xususiy kutubxonasidan), rus tilida “Biblioteka Gafura Gulyama”. Ba’zi bir kitoblarni esa G‘afur G‘ulom o‘zi kitob sotuvchi – sahhoflardan sotib olgan

Hozirgi kunda G‘afur G‘ulom uy-muzeyida saqlanayotgan Sharq mutafakkirlarining qo‘lyozma va toshbosma kitoblarining ilmiy tasnifi va tabdili amalga oshirildiki bevosita ular bilan tanishib chiqish mumkin.

گلستان

Guliston

Muallif – [سعدى شيرازى] – Sa'diy Sheroziy (1213-1293). Tarjimon – [محمد رضا] – Muhammad Rizo Ogahiy (1809-1874). Sa'diy “Guliston” asarining o‘zbek tiliga tarjimasi.

Boshlanishi (2a):

منت بى منتها حضرت حق جل و علاغه كيم طاعتى قربت مقامى
ارتقاعينېنگ موجب و شكرى نعمت انواعى از ديددينېنگ سببب دور.

Oxiri (154b):

صاحب دللارنېنگ روشن رايلا ريغه پوشيده قالماسونكيم شافى
موعظه لارنېنگ در لارين عبارت رشتسيغه چكمشمن و نصيحتتېنگ تلخ داروسين
ظرافت شهدى بيله اغشته قيلميش من تا كيم قبول دولتى دين محروم قالمغاي.

Kolofon (154b):

تمت الكتاب بعون الملك الوهاب
هر كه خواند دعا طمع دارم زانكه من بندهئى گنهكارم

Kitob qora tush bilan mayda go‘zal nastaliq xatida ko‘k, sariq va qizil rangli qog‘ozga ko‘chirilgan. Matn o‘lchami: 14x7. Qattiq yashil muqova, ustida uchta muhr bor. O‘lchami: 21x13; 154 (2a-154b) varaq. KP-4405.

ديباچه ديوان حافظ

Hofiz devoni debochasi

Muallif – [حافظ شيرازى] – Hofiz Sheroziy. To‘liq ismi – [شمس الدين محمد ابن] – Shamsiddin Muhammad ibn Muhammad (1315 – Sheroz – 1390). Hofiz, Xoja Hofiz Sheroziy nomlari bilan mashhur.

Boshlanishi (1b):

حمد بيحد و ثنا بى عدد و ستايش بى قياس بر حضرت خداوندى را كه.

Oxiri (5a-b):

و عشارت را بفيض
و لطف شامل درگذرانند

انه على ذلك قدیر
و بلا جابه جدید

Kolofon (5b):

والله الموفق و المستعان و الحمد لله وحده و صلى الله على محمد و آله اجمعين

آمین

آنکه از سر غیب گوید راز
هست دیوان حافظ شیراز

Samarqand qog‘oziga go‘zal mayda nastaliq xatida 15 qatordan qilib ko‘chirilgan. Matn tillarang, qizil va ko‘k rangli ramka ichiga olingan. 1-varaqning quyi qismi yirtib olingan. Nafis ishlangan unvonga ega. Unvon zararlangan. Qo‘lyozmaning quyi qismi va o‘ng tomoni emirilgan. Matn o‘lchami: 11x5,5. Qizil rangli qattiq karton muqova. Uchta tamg‘asi bor. O‘lchami 17x9; 5 (1b-5b) varaq. KP-4409.

حیرت الابرار

Hayrat ul-abror

Muallif – [على شيرنوايى] – Alisher Navoiy.

Boshlanishi (1b):

بسم الله الرحمن الرحيم
رشته غه چيكتى نجه در يتيم

Oxiri (43b):

من انى كوب كوب البيان سيقاراي
كوب كوب ايچيب هر دم اوزومدين باراي

Kolofon (43b):

تمت الكتاب 1286

Matn to‘rt ustunda 25 qatordan qilib qora tush bilan nastaliq xatida Qo‘qon qog‘oziga ko‘chirilgan. Sarlavhalar qizil rangda. Poygirlari qo‘yib borilgan. Qizil, tillarang va ko‘k ramka ichiga olingan. Varaq hoshiyasi qizil rangli ramka bilan o‘ralgan. Matn o‘lchami: 29,5x16,5.

2a-varaqning yuqori va quyi qismlarida kitob egasi bo‘lgan shaxslarning uchta tuxumsimon muhri bor. Muhrning ikkitasi bir shaxsga tegishli. Unda “Tashkentskiy. Abdunabi Abduvaxitov” so‘zlari bitilgan. Ikkinchisidagi yozuvni o‘qishning imkoni yo‘q.

Ko‘chirilgan vaqti: 1286/1869-70.

Qattiq karton muqova. Uchta tamg‘asi bor. Sahhofning muhri bosilgan: [عمل] – Amali Muhammad Solih sahhof. Markazi qizil rangda. Muqova atrofi go‘zal naqshlar bilan ziynatlangan. Muqovaning bir tomoni quyi qismi zararlangan. O‘lchami: 50x31; 43 (1b- 43b) varaq. KP-4421.

ديوان بيدل

Devoni Bedil

Muallif – [مرزا عبدالقدار بيدل] – Mirzo Abdulqodir Bedil. Devonga shoir g‘azallari alifbo tartibida joylashtirilgan.

Boshlanishi (1b):

باوج کبریا گر پهلوی عجز است راه آنجا
سر موی گر اینجا خم شوی بشکن کلاه اینجا

Oxiri (215b):

آسان بیدل را رخت سوخت ار حیرت
دود از دلش بر خواست محمود شمع خاموش

Kolofon (215b):

تمت شد دیوان میرزا عبد القادر بیدل در ماه مبارک رمضان در روز دوشنبه از دسند
فلادجان ابن قلندر ثمرقندی. 1238.

Matn ikki ustun qilib qora tush bilan ko‘chirilgan. Poygilar qo‘yib borilgan. Qo‘lyozmaning 1-2 varaqlari keyinchalik yirikroq xat bilan ko‘chirilgan. 1-2-baytlarning 1-inchi misralari o‘chirilgan. 3-7 varaqlarning hoshiyasi ta‘mirlangan. 215b-varaqa kolofondan so‘ng matn ruboiylar bilan davom ettirilgan. Matn o‘lchami: 14x7.

Kotib – [فلادجان ابن قلندر ثمرقندی] – Fulodjon ibn Qalandar Samarqandiy. Ko‘chirilgan yili: 1238 yil ramazon/1822 yil sentyabr.

Yashil rangdagi qattiq karton muqova. Uchta tamg‘asi bor. O‘lchami: 25x14; 221 (1b-215b) varaq. KP-4417.

تاریخ طبری. جلد ثالث

Tarixi Tabariy. Uchinchi jild

Muallif – [امام ابو جعفر محمد بن جریر] – Imom Abu Ja'far Muhammad bin Jarir (839-923). Islom tarixiga oid tarixiy asarning usmonli turk tiliga tarjiması.

Boshlanishi (2):

الحمد لله رب العالمين و الصلاة و السلام على خير خلقه محمد و آله
اجمعين. بيت خلافت ابو بكر الصديق رضى الله تعالى عنه...

Oxiri (539):

...جمعيسينى خوشنود ايلديلر انلر دخى امير المؤمنينه دعالر ايتدلر
اندنصونكره مقتدر بالله خلافت تختينه اوتوروب عدل و داد ايتمه و ايولكر
ايتمه مشغول اولدى. الحمد لله الذى جعلنى من عباده المؤمنين و الصلاة و
السلام على حبيبه سيد النبىء و المرسلين و على آله و اصحابه الذين هم
سراج الملة و الدين و الحمد لله رب العالمين

Kolofon (539):

خواتيم وقوعات امور كليہ مشيعة ربانيه سنه منوط و نمون مواعن جز عيه
قدرت قاهره بى انبازينه مربوط اولان جناسب خاوندك عون و عنائيتى ياور و
توفيق و تسهيلي علل و اسبابه رهبر اولوب اشبو اخبار اثار اواعل و اواخري حاوى
و احوال و تقلبات امم سابقه و ملوك ماضيه يى محتوى مقبول خواص و عوام و
مشتهربين الانام فاضل تحرير و كامل حير خبير محمد بن جرير الطبرينك ترجمه
تاريخ كبيرينك باب على جاده سنده محمد اسعد افندينك (اخوت) مطبعه سنده طبع و
تمثيلى اشبوبيك اوچيوز يكرمى سكر سنه سى ربيع الاخرى اواعلنده ختام پذير
اولمشدر.

Nashr yili va joyi – 1328 yil Istanbul, “Uxuvvat” matbaasi. استانبول باب على جاده
سنده 20 نومر ولى (اخوت) مطبعه سنده طبع اونمشدر.

Har sahifaga 27 qatordan joylashtirilgan. Matn kitob markazida joylashtirilgan. Jadval ichiga olingan. Yangi sarlavha va mavzular ajratib ko‘rsatilgan. Matn o‘lchami: 20x11.

To‘q jigarrang karton muqova. O‘lchami: 27x18,5; 539 bet. KP-4383.

تورك نه ده بيياتي نه مونه له ري

Turk adabiyoti namunalari

Muallif – [فتره ت] – Fitrat. Kitob B. Solievning “Kitob to‘g‘risida bir-ikki so‘z” nomli maqolasi (I-II), Fitratning “Bir-ikki so‘z” maqolasi (III-VIII) va adabiyot namunalariga oid ikki qism va lug‘atdan tarkib topgan. Adabiyot namunalari ikki qismga bo‘linadi. Birinchi qism Alp Erto‘ngaga bag‘ishlangan marsiya bilan ochilib, turli mavzudagi to‘rtlik she‘rlardan misol keltirilgan (11-86). Ikkinchi qismda nisbatan kattaroq hajmdagi she‘rlardan namunalar berilgan (87-109). Keltirilgan namunalarning tagidan izoh berib borilgan. Uchinchi qismga ikki qismda keltirilgan misollar uchun lug‘at berilgan (111-124). Asar so‘ngida ikki bet tuzatishlar ilova qilinadi.

Boshlanishi (II):

کتاب توغرسیدا بر-ئیکي سوز. ئورتاق فتره ت تامانیان...

Oxiri (124):

يولا: چراغ. موقه بی یمه تول – نه به بکه کوره بونک ماغولجاسی
"جولا"در. بتدی

Nashr yili va joyi – 1927 yil Samarqand, O‘zbekiston Davlat nashriyotining nashri. 1927 yil Toshkent, O‘zbekiston matbaa ishlari trestining birinchi matbaasi. Matn o‘lchami: 18x11.

Jigarrang qattiq karton muqova. O‘lchami: 22x14,5; 124 bet. KP-4491.

G‘afur G‘ulom uy-muzeyida Sharq mutafakkirlarining asarlari bilan bir qatorda jadid ma‘rifatparvarlarining ham asarlarini uchratish mumkin. Xususan, yuqorida tabdili keltirilgan Fitratning “Turk adabiyoti namunalari” asari shular jumlasidandir. Ushbu kitob 1927 yilda nashr qilingan bo‘lib, hozirda nodir nashrlar sirasiga kiradi. Bu esa G‘afur G‘ulomning Fitrat ijodiga qiziqishi katta bo‘lganligi, xususan, oila va tarbiya haqidagi qarashlarini chuqur o‘rganganligi va tahlil qilganligidan dalolat beradi. Chunki, “XX asr boshlaridagi Turkiston jadidchilik harakatining ulkan namoyondalaridan biri Abdurauf Fitrat ushbu masalaga alohida e‘tibor bergan”[6].

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, yurtimizning ko‘plab kutubxonalari va muzeylarida Sharq mutafakkirlarining noyob asarlari saqlanib kelinmoqda. Ushbu nodir kitoblarni xavfsiz saqlash va kelgusi avlodga etkazish uchun kerakli sharoitlarni yaratish lozim. O‘z navbatida ilmiy tadqiq etish, o‘rganish uchun turli grantlar ajratish orqali xalqimizni ayniqsa yoshlarni ushbu kitoblar bilan tanishtirish maqsadga muvofiqdir. Chunki nodir manbalarni o‘rganish orqali yoshlarning tariximizga, madaniy merosimizga va milliy qadriyatlarimizga bo‘lgan qiziqishi yanada ortadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. “O‘zbekiston” nashriyoti. Toshkent-2024. 291-bet.
2. G‘afur G‘ulom. Adabiy-tanqidiy maqolalar. O‘zbekiston SSR “Fan” nashriyoti. Toshkent-1973. 183-bet.
3. Alimova D. “Uzilgan bir kiprik abad yo‘qolmas...”. “Saodat”. 2002 №1/20.
4. Alimova D. “Uzilgan bir kiprik abad yo‘qolmas...”. “Saodat”. 2002 №1/20.
5. G‘afur G‘ulom. Adabiy-tanqidiy maqolalar. O‘zbekiston SSR “Fan” nashriyoti. Toshkent-1973. 183-bet.
6. Saifnazarov, I., Sultonov, T., Khalimmetova, R., Ernazarov, D., Mamirov, A. (2021). The role of Abdurauf Fitrat's thoughts about humanity and tolerance in family ethics in education of youth. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology (PJAEE)*, 18(4). 5100-5112.